

EUSKAL-IZENAK ERDIAROKO IDAZKERAN ***

872'GARREN URTEKO BIGARREN LARRUKIA

Lau dira, Kukulla'ko larruki-bilduman agertzen zaizkigun urte ortako larrukiak. Aurreneko iruak, egun berekoak, Uztaillaren 4'ekoak, eta iruak eleizgizon ber-berek idatzieraziak: "Ego igitur Paulus abba, simul cum sociis meis loahne presbiter et Nūnu clerico": "Ñik aizuzen, Paulus abatak, lagun ditudan loahne bereterra eta Nūnu elizgizonarekin batera".

IOAHÑÑE ori, larruki ontan eskuak sartu zituzten lumalarietako baten utsaldi bat dugu; beste bi larrukietan egoki idatzirik agertzen bait zaigu bereteraren izen ori: lohannes.

Bein baiño geiagotan aurkituko dituzu idazti zarretan orren antzeko utsaldiak.

Zergaitik baten ordeztu iru larruki idatzierazi zituzten egun berean iru gizon aiek? Iruetan gaia ez berdiña zutelako:

Aurrenekoan, ERRAN izeneko erritxoan Martin Doneari eliz bat nola eraiki zioten esaten digute. Bigarreanean, LOSA deritzan aranean beste eliz bat Martin Doneari nola egin zioten, -SAN MARTIN DE LOZA deritza oraindik elizaren inguruan sortu zan erriskak-, eta irugarreanean, DONDISLE aranean beste eliz bat, au ere Martin Donearentzat nola altxatu zuten.

Laugarren larrukia, naiz urte berekoa, zearo ezberdiña da. Bere bidez, Errodrigo izen-zuan jaun batek bere burua eta bere ondasunak eskeintzen dizkio Flaino'ko Martin Deunaren lekaidetxeari.

Oartuko ziñan noski zenbat aldiz agertu zaigun lau dokumentu oietan Martin Deunaren izena. Eta, ori, IX mendean! Eta Euskalerrriaren sarkalde-sarkaldean gaiñera! Autrigoien lurrean! IX mendean! Konpostela'rako erromesketak indar artu baiño askoz leenago!

Ez da beraz, esan oi dan bezala, Martin Doneaganako eusko-eraspena, Konpostela'rako erromes frantziarrek ekarria.

Len ere esana dut nola izan zan nere ustez sortua euskaldunek Martin Deunari izan zioten zaletasuna:

Martin Donea, IV mendean, Turena'ko Tours urian bizitu zan; lekaide aurrena eta gotzai gero; eta inguru luzean aurkitzen ziran lurralde guztien mixiolari bet.

Garai artan, euskalduna zan Akitania. Baita, oraindik neurri ederrean Akitanian iparrean aurkitzen dan Dordoña ibaiaren arantzabala ere. Gezurti gelditzeko bildurrik gabe esan daiteke, Tours'eko Donemartin lurralde aietako euskaldunen artean mixiolari ibilia izan zitzaigula.

Lau dokumentu oietatik, aztertutik utzi genduan aurrenekoa "EUSKERA-ZAIÑTZA" onen azkeneko bi zenbakietan. Aztertu'itzagun orain bigarrenak d-amaizkigun xeetasunak.

Ona, bertan agiri zaizkigun toki-izenak:

SEREA	LARRATE	ESCAFLIETA	FOÑTAÑAS
FLAÑO	GOBIA	VARGA	LUMBAÑA
LAUSA	TOVIELLAS	LASTRAS	CORMEÑZAÑA
ÑAPOÑE	MAÑATA	RUSIOÑ	IMAÑA
ATRIACA	VILLA LUMÑOS	PETRA LATA	MENA
SEREA	QUEÑQUEZES	VAL CAVATA	DOÑDISLE
VILLA MATE	BARO	SUB PEÑÑA	

Ema'iozun begi, astiro ta patxadaz, izen oietako bakoitzari, edestia-zear gure Euskalerrria nola murrizten joan zaigun jakiteko.

Izen oiek danak Autrigoién lurrean zeuden, Losa, eta Mena izeneko arane-tan, gaur-oraindik Araba dan Gobiaran'eko bat edo bi izan ezik. Lurralde oiek euskaldunak ziran orduan.

Eta baita lurralde oietako erri-izenak ere, ikusi dituzun GOBIA eta LARRATE oiek adieraztera ematen diguten bezala. Eta badira lurralde aietan larruki onek aipatzen ez dituan baiñan argi-argi euskaldunak diran toki-izen geiago ere: Basabe, Olax, Argayaz, Oteo...

Larrukiak dakarzkianak ordea, zero datoz itxuraz aldatutik.

SEREA.- ..."iuxta Serea aqua": "Serea errekarén alboan". Losa Araneko erreka bat da. Ez da Madoz'en iztegién agertzen. Askoz gutxiago gaur-egun-goetakoa. Alare, bada gaur Losa'n Riosería izeneko erri txiki bat, eta erri au bai, au agertzen da Madoz'en iztegi zarrean.

Bá, XX mendeko SERIA au eta IX mendeko SEREA zar ura, biak izen bat bera dira.

Gaur, larrukiak Serea izen-eman zion ibai ari, JEREA esaten zaio, eta ia orain arte XEREA esan izan zaio.

Araba'n bada, Gazteiz'tik bertan, Zerío, -"zeri-o"- izeneko errixka bat. Ta, euskeraz, "E" izkia bokal edo abotsizkien aurrean "I" oso errez biurtzen dala-ko...; eta Riosería'ren SERIA ori eta larruki zarreko SEREA ura itz bat berdiña diralako...; eta, Araba'ko Zerío XIII'go dokumentu batean Cerío, ots, Serío, agertzen dalako..., eta Jería ibaiari ere len beti Xería esan zaiolako, izen-enbor bat bera dute nere ustez beintzat, -CERIO, CERIO, JERIA, XERIA, SERIA, SE-REA-, itz oiek danak. Eta enbor ori, "sere", "seri", "zeri" edo "zere" da. Nere ustez, "ZERE".

Ez al zaizu iruditzen, irakurle, auzi ontan ongi nabillela?

"A" ta "O" atzizkiak zer adierazten duten badakigu. "ZERE" k zer esan nai duan jakiten dago kokxa.

Gaiñera, enbor lez "zere edo "zeri" edo "zeri" daramaten izen geiago badugu Euskalerrrian:

Zeribay, Bizkai'n, Güeñes'en auzo baten izena da. Ez al diozu "ZERI-IBAI" orri RIO-SERI'rekingo aidetasunik ikusten?

Zeriola eta Zerisola, eta baita Zeresola ere, gure arteko gizakumeén abizenak dira. Abizen oietako "ola" zer dan badakigu. Zer ote da "zere".

Ñere jakiterik-eza apalki aitortu bearrean aurkitzen nauzute. Ez bait dakit zer izan daitekean. Eta "helecho" esan nai duan "garo"ik datorrela esatea, geiegi esatea dala derizkiot. "Garó" orren "g" galdu, eta "aro", "era" biurtu ondorean, "era" ori ere "eri" biurtzea, kate luzeegia iduritzen zait etimologilez ontzat artua izateko.

Bearbada, "zere" ori, izketa bizitik galdurik, toponimian bakarrik gorde zaigun itz zar bat izatea baleike. Itz asko galdu bait ditu millaka urteak-zear gure izkuntzak. Eta okerragoa dana, asko bait dira oraintxe bertan ere galtzen diutanak, gure aiton-amonak iltzen dijoazkigun neurri berean.

FLAÑIO.- "...basellicas fundata sunt in Foce de Flanio". Dakusazunez, ez ziran gure lumalari zar aiek oso latinlari yayoak.

Bestalde, arras aldaturik dator noski-ta, ezin esango dizut Flanio ori zer zan. Erriska bat? Erreka-bazterren bat? Flanio'ko "foze" edo "arrupeko erreka" aipatzen bait digu larrukiak. Aspaldidanik Burgoas'koa dan Losa aranean zegoala bai, ori ere esaten digu: "In loco que dicitur Lausa": "Loza esaten zaion lekuan".

Madoz'ek ez du bere iztegian Flanio'rik jaso. Izen ori aspaldi galdua dalaren adigarri!

Are geiago, etimologi-lana zaillagoa gerta dakigun, izen ori ongi idatzirik dagoan ere ez dakigu. Urte ortako beste dokumentu batek, Flanio ez baiña FLAÑIO esaten bait dio: "ad atrio Sancti Martini de Flaino". "Martin Deuna'ren atarira".

Antziñate artako dokumentuetan sarri agertzen diran "atari" oiek zer esan nai duten, beste idazlan batean aztertuko dugu.

"F"z asten diran itzak oso gutxi ditugu. Euskalerrian. Askoz gutxiago "FLAZ" asten diranak. Dirudianez, euskera ez bait da beiñere "F" soiñuaren adiskide izan. Iparraldetarrek ere prantzeratik artuak dituzte beren izketara sartu dituzten "F"ak.

Alatagutziz, bada Araba'ko mendietan FAIDO izeneko errixka bat. Baiña, dirudianez, erri orrek ere "F" ori ez du jatorrizkoa. XI mendean, 1.025'garren urtean, PALDU esaten bait dio Kukulla'ko burni-barrean larrukiak.

"Paldu" ez baiña "Paidu" idatzi nai izan zuan seguruaski lumalari zar arek, baiñan oartzeke goruntz joan zitzaion luma-ta, "i" idatzi bearrean "l" idatzi zigun.

Erri ortatik ez urruti, bada Trebiño'n aurkitzen dan beste errixka bat ere: FUIDIO. Ta erri onen izena ere, "F"z ez baiña "P"z dago dago idatzirik 1.025;eko burni-barren larruki artan. Bi mende geroago berriz, EUDIO esaten zaio beste larruki batean, eta, azkenik, FIUDIO XVIII'go dokumentu batean. Orain ordea, FUIDIO.

Oartzen al zera irakurle aldaketa oiek danak nola zaillagotzen duten etimologi-lana?

Ñi beintzat ez nauzu gauzan, aztertzen ari geran larruki ontako FLAÑIO orren etimologia zer izan daitekean esateko.

Aitor dezadan ala ere, "F"z asitako abizen batzuk aurkitu dezazkezula A. eta A. García Carraffa eta J. Kerexeta'ren iztegiatan. "Flora" bezala, atzerritik sartutakoak geienak. Edota "Fagoaga"ren antzera jatorrizko "P" "F" biiurtu dutenak.

Bearbada, "F"z asitako abizenetan ezagutuena, eta euskotarra gaiñera jatorriz, -Otxagabi'koa ainzuzen-, Ñaparroa'n aski ugari zabaldurik dagoan Flamarrike dugu, L. Mendizabal'en ustez, Amerika'ren aldakuntza.

Ta... AÑO, atzizki bezala ez baiña, aurrizki bezala agertzen danean zer?

Era ortako itzak ako bait ditugu Euskalerrian.

AÑO bera, abizena da. Anotz, Ñaparroa'n Ezkarbarten areneko erria. Eta Ñaparroa'n bertan 01lo aranekoa berriz beste Anotz bat. Ezaguna da Anoeta, Tolosa'ren ondoko erri eta Donosti'ko auzko bezala. Anoatea berriz, abizena da. Anotzibar, Ñaparroa'ko Odieta aranean, sorginkeriarri dagozkionetan izen aundiko erri bat.

Eta "AÑO" eta "AÑU" itz bera dirala gogoan artzen ba'dugu askoz geiago aurkituko dituzu aurrizki ontaz asten diran izenak, eta askoz eta askoz geiago oraindik, "AÑU" eta "AÑO" ere beste bi aiekin fonetika utsez bereizitako itz bat bera dirala oartzen ba'zera: Jatorriz naparra eta Bizkai'n ondo ezaguna dan AÑOBROS abizena adibidez, beste geiagoren billa asi bearrik gabe.

Izen oietan denetan zer ote da AÑO?

Kerexeta'ren ustez AÑA'ren aldakuntza. "Ana" berriz "larre" ornen da; gazteleraz "pasto".

Gure iztegiek ez dute itz ori zentzu orrekin agertzen, baiñan ori egia izatekotan "AÑA"z eta "AÑA"z asten dan izen-pillo osoa ere len aipatutako aien aide izango genituzke.

AÑO'rekin kontuz ibilli bear dala esaten zuanean beintzat bai. Arrazoi zuan Mitxelena'k.

Ez ordea, nere ustez, Abadiano'ko FAUSTEAZ'z esan nai izan digun ortan. Ñere uste apalez Faustea orrek, ez bait du "Fanum-Ostea"rekin zer ikusirik.

"Faustea" ori, azkeneko "a" luzatuz gero, Faustea' biurtzen zaigu, eta Arteaga, ots, "arte-tokia" dan bezala, Fausteaga da, era berdiñean, gure Faustea' ura ere: "Fauste edo Fausta'ren tokia": "Fausto edo Fausta baten bizi-tokia" alegia, Peruaga Peru'en bizitokia dan bezala.

Itzen azkeneko "a" luzatuz bere aurreko "g"ren ezabatze edo elisis ori maiz egiten dan gauza da: "Larreá'ko iturria" esaten zaio Araitz aranean dagoan "Larreaga'ko iturriari", eta "a" oraindik geiago luzatuz, "Unaa'ko putzua" esaten zaio Araitz'en dagoan Aralar'ko "Unaga'ko putzuari". "Ñi naiz Artea'ko abadea" esan zidan bere burua aurkeztean "A" ori ia-ia bikoiztatuz,- gero Berriatu'ko abade izan zan apaiz jaunak.

Barkatu eidazu irakurle, baiñan idazlan au luzatzen ari dan ezkeru, nai nuke, berez ain legorra duan gaia goxatzeko, goxagarri zerbait zuri kontatu, naiz esatera nijoakizun au, zerbait goxatzeko ez baiña edozer gautza garrazteko egian egokiagoa gertatu:

Naparroa'ko Anotzibar aipatu dizutet, antziñako sorgiñ-erri bezala. Ez noski ziorik gabe. 1575'garren urtean, Esain'dar Pedro, Ziaurritz'ko ta Anotzibar'eko abadeak, inkisiziora salatu bait zituan bere eliztar batzuk sorgiñak zirala esanez.

Gogorra izan zan Inkisizioaren azken-iritzia: Anotzibar'en eta erri orren inguruan ugari zirala sorgiñak; Deabrukerizko jakintzizkutua erabilliz, beren buruak ikusteziñak biurtzen zituztela; orrela, iñork ikusteke, aidez sartzen zirala etxetara; beste batzuetan zakurren edo beste pizti batzuen itxura artzen zutela; uzta-soroetan gaitz aundiak egiten zituztela; Elizara sartuta gurutzeak eta santuen irudiak txistuka iraintzen zituztela...".

Baiñan ohea izago dugu itza fiskalaren eskuetan uztea. Ikus zer erabaki zuan:

"Que en Anocibar y su comarca había muchas personas que con sus hechicerías y artes diabólicas se meten invisiblemente por el aire en las casas y que se convierten en perros y otros animales, y destruyen y pierden todos los sembrados; y entran en los templos y escupen a los crucifijos y bustos de los santos, y hacen todos los días y noches daños muy notables, cosa abominable y reprobada".

Sei anotibartar izan ziran zigortuak: Marijuana, eta emakumezko onen bi illobatxo: zazpi urteko Martiniko, eta amar urteko Migeliko; "Xandua" esaten zitzaion Mariatxo izeneko andereño bat; eta bi gizonezko: Migel Zubiri, eta Grazia zeritzan beste bat.

Danek jasan bear izan zuten "potro" esaten zitzaion tramankuluan oiñazeketa gogor izugarria. Bi gizonezkoak, Zubiri eta Grazia, espetxean il ziran gero, oiñazeketa aren ondorioz ezpairik gabe. Marijuana gaixoa berriz, Iruña'ko arre-siaren gaiñean "Takonera" esaten zaion tokian bizirik sutan errea izan zan, bere lagunen izenik salatu nai izan ez zualako.

ATRIACA.- "...deinde comodo peregit ad Atriaca": "Gero, Atriaca'ra insten dan eran".

Madoz'ek ez dakar Atrika'rik. Eta Madoz'ek ez ekartze orrek biotako bat esan nai du: edo erri orrek izenez aldatu duala, edo, beste erri txiki asko bezala, aspaldi ezabatua dala. Aspaldi benetan ezabatua; bere denboran oraindik oroitzen ziran erri ezabatuak aipatzen bai ditu Madoz'ek. Alare, gogoan euki bear dan gauza da, oso ederki landu zuala Madoz'ek gure Euskalerria; ez ordea ain ongi ta zeatz Españi'ko probintziak.

Alberto eta Arturo García Caraffa'k badituzte liburu bi: bata, ("Urkiza" itzaraiño) 88 tomokoa, "Enciclopedia Heráldica y Genealógica Hispano-Americana"; bestea, "6 tomokoa, baiña au osoa: "El Solar Vasco-Navarro". Eman diet liburu oiei ikustalditxo bat, baiñan aztertzen ari geran itzaren aipurik ez dakarte.

"Atriaka"! Bañan izen ori euskalduna al da benetan? galde egin dezaidaket agian norbaitek.

Zegoan tokian zegoalako naitanaiez izan bear zuan euskalduna. Euskalduna du beintzat "KA" atzizkia.

Gaiñera..., ondo idatzirik ote dago izen ori? Ez ote zituan larruki au erabilli zuten aietakoren batek, "T" eta "R" tokiz aldatuta, ARTIACA idatzi bearrean "-Atriaka" idatzi?

Orrela ba'litz, "KA" eta "GA" gauza bera diralako, izen ori ARTIAGA, izango genuke: ARTEAGA, autrigoiak ala karistioak ez geranon izkeran.

Atriaka beraz, Artiaga izango litzake. Zergaitik ez? lurralde ura lur euskalduna zan ezkerro.

Gaurkoz emen bertan eman bearko diogu amaia gure azteketa-lan oni. Idazten ari nauzuten "Elizaren Edestia"ren seigarren liburua irarkolarako al dedan azkarren gertutzen ari naizelako, egunotan beste ezeratarako astirik gabe aurkitzen bait naiz.

"Euskerazaintza" onen datozen zenbakaietan jorratuko ditugu, aztertzeke gelditu zaizkigun erri-izenak.

LATIEGI'TAR BIXEÑTE